

Заклучэнне. Падзейны напрамак у інтэрпрэтацыі гісторыі беларускімі празаікамі канца XX стагоддзя істотна розніўся ад так званай забаўляльнай літаратуры, бо прыгодніцкая лінія ўжывалася не толькі для таго, каб забаўляць чытача, а каб дынамізаваць апавед, актывізаваць чытацкую цікавасць да гісторыі роднай зямлі. Аднак апошнім часам пісьменніцкая інтэрпрэтацыя гісторыі стала развівацца па лініі, абвешчанай Аляксандрам Дзюма, дзе аўтар мае поўную свабоду ў мастацкім мадэляванні гістарычных падзей і асоб, што зніжае пазнавальны патэнцыял твораў і не заўсёды павышае іх эстэтычны ўзровень.

Спіс літаратуры

1. Баканов, А.Г. Современный зарубежный исторический роман / А.Г. Баканов. – Киев : Вища шк., 1989. – 184 с.

АБ ХАРАКТАРЫ НАЗОЎНІКАЎ З АДЦЯГНЕНЫМ ЗНАЧЭННЕМ У КІТАБЕ XIX СТ.

В.І. Несцяровіч

Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава

Артыкул прысвячаецца агляду засведчанай у кітабе першай трэці XIX ст. лексіцы з адцягненым значэннем. Арыенталізмы, якімі абазначаюцца разнастайныя абстрактныя паняцці рэлігійнага або свецкага характару, у публікацыі не разглядаюцца. Тэрміны *адцягнены* і *абстрактны* ў дачыненні да лексікі прымяняюцца як раўнапраўныя, нягледзячы на рознас трактованне іх значэнняў некаторымі лінгвістамі.

Актуальнасць даследавання вызначаецца выкарыстаннем вывадаў, якія прыводзяцца ў публікацыі, пры вырашэнні праблемы пераемнасці паміж старабеларускай і новай беларускай літаратурнай мовамі. Мэтай даследавання з'яўляецца аналіз адцягненай лексікі ў кітабе XIX ст., асабліваасцей яе словаўтварэння і семантыкі.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання паслужыў Кітаб А. Хасяневіча (1832). Для аналізу лексікі з адцягненым значэннем выкарыстоўваліся метады словаўтваральнага і лексікаграфічнага апісання, дыстрыбутыўны і статыстычны метады.

Да лексікі з адцягненай семантыкай аўтарам адносяцца словы са значэннем прыметы або якасці, якія на ўзроўні лагічнага асэнсавання становяцца самастойнымі прадметамі думкі, а на лінгвістычным – маюць адпаведнае лексіка-граматычнае афармленне ў манускрыпце: *жаданіе*, *вернасць*, *лакомства* ‘прагнасць, сквапнасць’ і да т.п. (тут і далей курсівам падаюцца транслітараваныя з арабскага пісьма словы і сказы).

У гісторыі славянскага мовазнаўства вядомы і падрабязна апісаны розныя канцэптуальныя падыходы ў вылучэнні адцягненай лексікі – марфалагічны, словаўтваральны, сінтаксічны, семантычны, стылістычны. Яшчэ адзін падыход – лагічны – прапануецца ў публікацыях Кацярыны Борушкінай [1]. На думку даследчыцы, падобная лексіка ўзнікла ў выніку ізалявальнага (ад самога прадмета) абстрагавання.

Прапанаваны падыход прымяняецца і пры аналізе адцягненай лексікі кітаба XIX ст. – помніка ісламскай пісьмовай культуры, у склад якога ўваходзяць рэлігійныя (пераважна), фальклорныя і літаратурныя творы і ў якім дамінуючай з'яўляецца тагачасная беларуская мова. Аб'ём адцягненай лексікі кітаба складае не менш за 550 лексем (асобныя напісанні патрабуюць дадатковага графалагічнага і этымалагічнага высвятлення, з гэтай прычыны прыведзеныя ў публікацыі статыстычныя даныя носяць папярэдні характар). У склад адцягненай лексікі ўключаюцца толькі назоўнікі, таму што толькі з іх дапамогай можна “субстантываваць акцыдэнцыю, г. зн. выказаць у маўленні адцягненую ад носьбіта і сітуацыі (ладу, часу, ліку і г. д.) якасць або дзеянне [2]; застаюцца па-за межамі адцягненай лексікі гіперонімы, зборныя і субстантываваныя прыметнікі.

Вынікі і іх абмеркаванне. Паводле паходжання назоўнікі з адцягненым значэннем у Кітабе А. Хасяневіча аб'ядноўваюцца ў наступныя групы:

- а) назоўнікі агульнаславянскага паходжання, утвораныя пры дапамозе старажытных фармантаў, якія ў цяперашні час як асобныя марфемы не выдзяляюцца;
- б) назоўнікі, утвораныя шляхам афіксацыі;
- в) іншамоўныя назоўнікі;
- г) адцягненыя назоўнікі, якія ўзніклі семантычным шляхам.

Найбольш старажытную паводле паходжання групу складаюць словы першай групы – з нулявымі (з пазіцыі сінхроннага вывучэння) суфіксамі. Лічыцца, што яшчэ ў агульнаславянскі

перыяд за такімі назвамі замацавалася адцягненае значэнне стану, дзеяння або прыметы, напр.: *вина, гнев, дар, пакута, плач, помач, розум, смех, сон* (як працэс), *спор* ‘поспех, удача’, *страх*. Назоўнікі з нулявым суфіксам складаюць пятую частку у агульным аб’ёме абстрактных назваў.

Найбольш прадуктыўным разрадам у помніку з’яўляюцца абстрактныя назоўнікі, утвораныя марфалагічным шляхам, а сярод іх – суфіксальныя ўтварэнні з суфіксамі абстрактнасці *-н(е)* (варыянты – *-нн(е), -нй(е), -ний(е), -енй(е)*), *-асц/-осц, -ств-*, напр.: *адтушчэне* ‘дараваанне (грахоў)’, *прабаченіе, дазваленне, небезпечнасц, недбалосц, хараство*. Увогуле для ўтварэння адцягненых значэнняў у кітабе выкарыстоўваюцца таксама суфіксы *-ін-* (*даражына* ‘дарагавізна’), *-ак* (*прыпадак* ‘выпадак’), *-к-* (*варожки* ‘гаданне, варажба’), *-іц-* (*тайемніца* ‘тайна, сакрэт’), *-цй-* (*жыццё*), *-й-* (*здоровіе*), *-зн-* (*байазн*), *-ай* (*абичай*), *-б-* (*служба*), *-об-* (*хвароба*) ды інш. Усяго з функцыяй абстрактнасці выяўлена 20 суфіксальных марфем. Часам у семантычнай структуры афіксальных утварэнняў адцягненыя значэнні сумяшчаліся з канкрэтнымі, зборнымі, напр.: *жывнасц* 1. Жыццё, працягласць жыцця (абстр.); 2. Прадукты харчавання (зб.); *пажытак* 1. Даход, карысць (абстр.); 2. Дробны скарб, хатнія рэчы; прадукты спажывання (зб.).

Дастаткова прадуктыўны ў манускрыпце разрад абстрактных назоўнікаў, утвораных бясуфіксным шляхам. У пераважнай большасці яны былі вядомыя старабеларускай мове і належаць да беларускага (славянскага) лексічнага фонду – *абміла* ‘памылка’, *аздоба, бласк* (бляск), *выклад* ‘тлумачэнне’, *довод* ‘тлумачэнне’, *забава, запас, захад* ‘дзеянне па дзеяслову *заходзіць*’, *згода, заразе* (зараза), *навага, патрэба, пацеха, перагавор* ‘абгавор’, *помста, смак, узгляд* ‘увага, погляд’. Іншыя спосабы ўтварэння адцягненых назваў менш пашыраныя. У цэлым жа назоўнікі з адцягненым значэннем, утвораныя марфалагічным спосабам, з’яўляюцца самым прадуктыўным лексічным разрадам і складаюць не менш за 58% ад агульнай колькасці абстрактнай лексікі, выкарыстанай у манускрыпце.

Абстрактныя паняцці абазначаюцца ў помніку і назоўнікамі іншамоўнага паходжання, галоўным чынам з польскай мовы (*хенц* ‘жаданне, ахвота’, *нендза* ‘беднасць’, *хлоба* ‘гордасць, ганарлівасць’ ды інш.). Менш пашыранымі з’яўляюцца запазычаныя з нямецкай (*лос* (лёс), *фрышт* ‘адтэрміноўка’, *гвалт*) і лацінскай (*сенс, дастамент*). Іншамоўныя словы складаюць каля 22% абстрактных назваў.

Словаўтварэнне – найбольш распаўсюджаны спосаб утварэння абстрактных слоў, але не адзіны. Словы з адцягненым значэннем узнікаюць таксама дзякуючы метафары. Так, у кітабе выяўляюцца словы, на аснове першасных (канкрэтных) значэнняў якіх утвораны пераносныя (адцягненыя) значэнні, напр.: *лекарства* ‘сродак выратавання’, *падпора* ‘апора, падтрымка’: *хвароба грехом лекарства* (17a14); *вери падора немаз пост зекот дзесецина чистасц* (70b15). Аднак праілюстраваны спосаб утварэння адцягненых слоў не з’яўляецца прадуктыўным, колькасць слоў з метафарычным значэннем не перавышае 1%.

Асноўны пласт абстрактных назваў утвараюць назоўнікі агульнаўжывальнага характару, якія былі вядомы ў старабеларускай мове і выкарыстоўваліся ў розных пісьмовых жанрах, напр., назоўнік суфіксальнага ўтварэння *знішчэне* фіксуецца Гістарычным слоўнікам беларускай мовы з 1539 г., *кайеніе* – з 1562 г. і да т. п. Іх адлюстраванне ў манускрыпце XIX ст. сведчыць аб моўнай пераемнасці паміж старабеларускай і новай беларускай літаратурнай мовамі.

Заклучэнне. Галоўным лексічным сродкам выражэння адцягненых паняццяў у кітабе першай трэці XIX ст. з’яўляюцца абстрактныя назоўнікі, утвораныя марфалагічным спосабам (58%), а ў межах яго – суфіксальныя ўтварэнні на *-н(е)* (*-нн(е), -нй(е), -ний(е), -енй(е)*), *-асц/осц, -ств-*, што можна разумець як і тое, што ў лексічнай сістэме беларускай мовы адзначанага перыяду яны займалі вядучае становішча ў сферы адлюстравання адцягненых паняццяў.

Асноўная частка назоўнікаў з адцягненай семантыкай, выкарыстаных у помніку XIX ст., была вядома ў старабеларускай мове і замацавалася ў слоўніку новай беларускай літаратурнай мовы. Гэта можна разглядаць як факт пераемнасці паміж старабеларускай і новай беларускай літаратурнай мовамі.

Спіс літаратуры

1. Борюшкіна, Е.Н. Специфика понятия «отвлеченная лексика» в древнерусском языке / Е.Н. Борюшкіна // Вестн. Нижегород. ун-та. Лингвистика. – 2010. – № 4(2). – С. 448–450.
2. Борюшкіна, Е.Н. Отвлеченная лексика в Толковой Палее / Е.Н. Борюшкіна // Дисс. ... канд. филол. н. – М., 2013. – С. 22–23.